

О. І. КІТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ АКТИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

З'ясовується юридична природа актів Європейського суду з прав людини та їхнє місце в системі джерел трудового права. Автор обґрунтовує можливість застосування цих актів суб'єктами трудових правовідносин, надає пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: трудові правовідносини, джерела права, акти Європейського суду з прав людини.

Выясняется юридическая природа актов Европейского суда по правам человека и их место в системе источников трудового права. Автор обосновывает возможность применения этих актов субъектами трудовых правоотношений, предоставляет предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: трудовые отношения, источники права, акты Европейского суда по правам человека.

In the article the legal nature of acts of the European court on human rights and their place in the system of labour law sources are described. The applicability of this acts by the subjects of labour legal relations is substantiated and the suggestions for valid legislation improvement are given.

Key words: labour legal relations, sources of law, acts of the European court on human rights.

Протягом останніх п'ятнадцяти років серед проблемних питань приналежності актів судової влади до джерел права, чільне місце посіло дослідження судової практики Європейського суду з прав людини. Цей орган уповноважений здійснювати розгляд справ, пов'язаних із дотриманням країнами – учасницями Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ухвалені 4 листопада 1950 р. Попри те, що Україна є членом Ради Європи з 1995 р., громадяни України набули права на звернення до Європейського суду з прав людини лише після ратифікації вітчизняним законодавцем 17 липня 1997 р. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод¹. Вдосконалення правового регулювання цих правовідносин пов'язане з ухваленням Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який окреслив процедури звернення до Суду та виконання його рішень². Крім того, згідно зі ст.17 цього закону, вітчизняні суди при розгляді справ по суті повинні застосовувати положення Конвенції та практику Суду як джерела права. І якщо застережень щодо застосування Конвенції як джерела права не має, то наділення судової практики Європейського суду з прав людини загальною обов'язковістю та нормативністю, спричинило виникнення наукової дискусії щодо природи актів цієї судової установи.

Вагомий внесок в окреслене дослідження зробили такі вчені як Г. Куц, Л. Луць, П. Рабінович, Н. Раданович, М. Савенко, С. Шевчук, О. Ярошенко та інші.

Практичне застосування Конвенції важко уявити без звернення до рішень

Суду. Адже її норми діють так, як вони витлумачені Судом³.

Визначення поняття практики Суду наводиться у ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Це – практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини⁴. Відтак, потребують самостійного аналізу такі складові відповідного правового терміну як практика Європейського суду з прав людини, а також практика Європейської комісії з прав людини.

Проблема визначення поняття «практика Євросуду» неодноразово піднімалась науковцями. Зокрема, М. Савенко ототожнює поняття практика Євросуду і судова практика. При цьому, автор зазначає, що судова практика – це матеріалізовані результати розгляду судової справи, оформлені як правові положення, на підставі яких вирішено спірне питання, і які переконливо свідчать про єдино правильний обраний судом підхід і є орієнтиром для вирішення аналогічних спірних ситуацій⁵.

С. Погребняк переконаний, що судова практика як різновид юридичної практики поділяється на правозастосовчу, інтерпретаційну та правотворчу діяльності судів і втілюється в певних видах юридичних актів⁶.

Наведені наукові позиції свідчать про розуміння «практики Суду» як сукупності усіх, постановлених ним актів. Оскільки лише формально об'єктивований результат нормотворчої діяльності може використовуватись як джерело права. Тобто, науковці намагаються поняття «практика Суду» ототожнити із зовнішніми проявами її результатів. Такі висновки видаються помилковими. Згідно з тлумачними словниками «практика» – це діяльність, яка спрямована на досягнення певних результатів; це здійснення чого-небудь; це цілеспрямована діяльність, змістом якої є перетворення і вдосконалення суспільних відносин для задоволення певних потреб⁷. Тому вважаємо, що практика Євросуду це будь-яка діяльність, що спрямована на реалізацію його завдань. Такий висновок свідчить про недосконалість положень аналізованого Закону, в якому саме практику Суду запропоновано вважати джерелом права. Доцільно було б викласти цю частину статті 1 у новій редакції, де термін «практика Суду» замінити на «Акти Суду» та дати йому таке визначення: «Акти Суду – це всі остаточні рішення палати та Високої палати, консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї». Крім цього, необхідно повністю змінити статтю 17 Закону, яка закріплює обов'язковість застосування практики суду (актів суду) як джерел права тільки для судів України. Вважаємо таке обмеження безпідставним. Використання норм матеріального права лише на стадії розгляду судових спорів неминуче породжує неправильне регулювання відносин. Сфера дії Конвенції та актів Суду повинна носити загальний характер. Тому пропонуємо статтю 17 аналізованого Закону викласти в такій редакції: «Конвенція та акти Суду є джерелами права та регулюють суспільні відносини в сфері встановлення та дотримання прав людини в Україні».

Використання терміну акти є значно правильнішим. Оскільки саме такі Суд ухвалює в результаті здійснення практичної діяльності в межах своєї компетенції. Звісно не всі вони є нормативно-правовими. На нашу думку, джерелами права потрібно вважати ті з них, які характеризуються ознаками нормативності та загальнообов'язковості.

Керуючись положеннями Конвенції та протоколу № 11 до неї, можна виокремити дві основні групи актів ЄСПЛ. До першої належать акти, що ухвалені в

результаті остаточного застосування та тлумачення Конвенції, тобто за наслідками реалізації основного завдання Суду. Серед таких виділяємо наступні: остаточне рішення у справі Великої палати (ст. 31, 44 Регламенту); остаточне рішення у справі палати (ст. 42, 44 Регламенту); рішення Суду (палати або Великої палати) про досягнення дружнього врегулювання (ст. 39 Регламенту); окрема думка судді до остаточного рішення палати чи Високої палати (ст. 45 Регламенту); рішення про тлумачення раніше постановленого рішення (ст. 79 Регламенту); консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї (ст. 47 Регламенту); окрема думка судді до консультативного висновку (ст. 49 Регламенту).

В правовій літературі для позначення сукупності цих актів Євросуду найчастіше використовується термін Рішення. В наукових працях Д.Ю. Хорошковської відображається поділ актів Євросуду на кінцеві рішення по суті справи та рішення, зокрема, про відмову в розгляді справи по суті⁸. Мазур В.М. у своєму дисертаційному дослідженні узагальнює поняття рішення, іменуючи його прецедентом Євросуду⁹. Харківські науковці в галузі трудового права хоч і поділяють акти Суду на рішення та ухвали, однак зупиняють свою увагу лише на рішеннях у справах проти України¹⁰. Вочевидь таке розуміння зумовлено офіційним перекладом тексту Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколом N 11¹¹. Згідно з ним Рішеннями іменовано всі акти, що ухвалюються Судом. Однак, на нашу думку, використання одного і того ж терміну для позначення різних видів актів є неприпустимим. Адже, у підсумку, це призводить до неправильного сприйняття та застосування актів Євросуду. Саме ця помилка знайшла своє відображення у ст.1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», де загальний термін «Рішення» включає в себе: а) остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України.

Як бачимо, запропоноване законодавцем поняття «Рішення» Євросуду, охоплює лише ті акти, що підлягають до обов'язкового виконання Україною. Саме тому, з метою усунення нечітких законодавчих формулювань, доцільно було б внести зміни у ст.1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». При цьому, термін «Рішення», необхідно замінити на «Рішення, що підлягають обов'язковому виконанню Україною», як такий, що вичерпно і повно відображає сутність відповідного поняття.

Як вже зазначалось, поняття «рішення» Євросуду за своїм змістом є ширшим, ніж недосконале законодавче положення. Не можна залишати по за увагою остаточні рішення Суду, прийняті без участі України як Високої Договірної Сторони. Будь то проголошені до дня ратифікації Україною Конвенції, або ухвалені за результатами розгляду справ між суб'єктами інших держав. Вважаємо, що ці рішення є змістовно невід'ємною частиною Конвенції. Адже, динамічна інтерпретація Конвенції, що закладає підвалини нових підходів і принципів щодо розуміння положень Конвенції, попри те, що такі і містяться у Рішеннях Суду,

винесених щодо іноземних держав, передбачає обов'язкове використання цих рішень за аналогією іншими країнами-учасницями Конвенції¹².

Усі остаточні рішення Великої палати та остаточні рішення палати, постановлені як у справах щодо України та і щодо інших держав, характеризуються нормативністю. Їм притаманні такі ознаки як загальнообов'язковість, загальновідомість та формальна визначеність. А тому саме вони повинні визнаватись джерелами права.

Серед актів Євросуду є також і такі, що хоч і іменуються рішеннями, але не можуть бути джерелами права. Мова йде про остаточні рішення Суду (палати або Великої палати) про досягнення дружнього врегулювання між сторонами справи.

Відповідно до ст. 39 Конвенції у разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, ухваливши рішення, яке містить стислий виклад фактів і опис досягнутого результату. Ці акти є обов'язковими до виконання Високою Договірною Стороною, однак не створюють та не змінюють норми права шляхом наповнення змістом статей Конвенції. Можливість досягнення дружнього врегулювання має виключно індивідуальний характер, і залежить, насамперед, від волі сторін у конкретній справі. Суд не може зобов'язати сторони дружньо врегулювати спір у зв'язку з наявністю прикладів примирення в його практиці, навіть якщо справа була б ідентичною.

Окрім рішень, Євросуд ухвалює й інші акти. Серед них і консультативний висновок, який дається на запит Комітету Міністрів Ради Європи з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї. Ці висновки, як інтерпретаційні акти, не поширюються на питання щодо обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, чи щодо інших питань, які Суд або Комітет Міністрів може розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції¹³. Та це не означає, що вони не можуть містити положень нормативного характеру щодо інших питань, які в межах своєї компетенції вирішує Суд. Водночас, треба зазначити, що за увесь час дії Протоколу № 2 «Про надання Європейському суду з прав людини повноважень робити консультативні висновки», жодного такого не надано. Тому, попри теоретичне визнання цього акту Євросуду джерелом права, практичної реалізації ці міжнародно-правові положення так і не отримали.

Повноваження ЄСПЛ щодо тлумачення Конвенції не обмежуються лише наданням консультативних висновків. Відповідно до ст. 79 Регламенту, сторони можуть звернутися до Суду для тлумачення прийнятого щодо них остаточного рішення¹⁴. Та фактично положення Конвенції вже застосовані й протлумачені в первинному рішенні по справі. Відтак, вторинна інтерпретація міститиме лише уточнення основного рішення. У зв'язку з цим, такі акти не можливо вважати джерелами права.

Актом, що не містить ознак нормативності, на наше переконання, є також окрема думка судді Євросуду. Право на викладення такої має кожен суддя, якщо остаточне рішення чи консультативний висновок повністю або частково не виражають одностайної думки суддів.

Окрема думка хоч і має визначений Конвенцією спеціальний статус, все ж не є самостійним актом. А відтак, не належить до джерел права. Вона фактично доповнює рішення чи висновок Суду. Викладені в окремій думці судді пропозиції щодо застосування чи тлумачення Конвенції не можуть братися до уваги при виконанні рішень та не змінюють норми Конвенції.

Другу групу актів, які ми виокремлюємо керуючись положеннями Конвенції

та протоколу № 11 до неї, складають акти допоміжного характеру. Їх, у свою чергу, пропонуємо поділяти на організаційні та процесуальні.

До організаційних належать: рішення про невідповідність судді Євросуду установленим вимогам (ст. 24); рішення про обрання Голови, заступників Голови Суду, голів палат, Секретаря суду, його заступників (ст.26); рішення про створення палат (ст. 26); рішення про прийняття Регламенту (ст. 26).

Процесуальними є наступні акти Євросуду: ухвала комітету про оголошення неприйнятною та вилучення з реєстру справ індивідуальної заяви (ст. 28); ухвала палат щодо прийнятності індивідуальних заяв, міждержавних заяв (ст. 29); ухвала про вилучення заяви з реєстру, про поновлення заяви в реєстрі (ст. 37)¹⁵.

Організаційні рішення ЄСПЛ не пов'язані із застосуванням та тлумаченням Конвенції. Однак, їм все ж властивий нормативний характер і вони регулюють трудові відносини. Та це трудові відносини суддів та працівників Євросуду, які знаходяться поза юрисдикцією України. А тому ці акти не можуть застосовуватись як джерела права України, в тому числі й трудового.

Щодо юридичної природи процесуальних актів Суду – ухвал, то цікавою видається позиція Д.Ю. Хорошківської. Зокрема, вона пропонує до прецедентних рішень відносити не лише кінцеві рішення по суті справи, а й рішення Суду про відмову в розгляді справи по суті. Значення цих рішень, на її думку, полягає у фіксації певних підходів Європейського Суду до реалій правових систем державчленів, адже вони значною мірою наперед визначають концептуальний і формальний шлях заявника перед подачею скарги до Європейського Суду з прав людини¹⁶.

З такою позицією важко погодитись. Адже використовувати відповідні ухвали як джерело права може тільки Євросуд. Позиції Євросуду, що містяться в них, не можуть стати нормами матеріального чи процесуального права України та застосовуватись для регулювання відносин на території нашої держави. Вони швидше служать зразком оформлення заяв для осіб, які бажають звернутися до Суду.

Ще одним важливим питанням, яке потребує з'ясування, є проблема використання та значення актів Європейської комісії з прав людини. Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», вони є частиною поняття «практика Суду» та підлягають застосуванню як джерела права. Зазначимо, що до актів Євросуду долучаються лише чинні рішення Європейської комісії з прав людини. Так як ця міжнародна установа припинила своє існування у 1998 р., значення її рішень дедалі зменшується у зв'язку із заміною їх більш новими актами Європейського суду з прав людини.

Незважаючи на факт визнання актів Суду джерелом права, в Україні на державному рівні не створено умов, які б сприяли їх використанню при регулюванні правовідносин, в тому числі й трудових. І навіть після ухвалення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» чимало проблем залишились не вирішеними. Серед них найбільш актуальними є проблеми офіційного перекладу та оприлюднення актів Євросуду.

Згідно з ст. 6 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» оприлюдненню, перекладу та розповсюдженню підлягають рішення Суду в контексті ст.1 Закону. А це, пригадаємо, лише рішення, де стороною в справі виступає Україна. Решта актів Суду можуть використовуватись національними судами при вирішенні справ у перекладах, надрукованих виданнями згідно з порядком, передбаченим в ст. 6 названого Закону.

Однак, положення цієї статті, як щойно згадувалось, передбачають обов'язковий переклад та опублікування тільки остаточних рішень щодо України. Оприлюднення інших актів Суду, які також є джерелами права в Україні проводиться вкрай рідко та вибірково.

Вихід із ситуації, здавалось би, запропоновано в ч. 3 ст. 18 Закону. Згідно з її положеннями, у разі відсутності перекладу Рішення та ухвали Суду чи ухвали Комісії суд користується оригінальним текстом. Неефективність цієї норми очевидна з огляду на низку причин. Насамперед, працівники суддівського корпусу України не володіють, та і не зобов'язані володіти, англійською чи французькою мовами (офіційні мови Ради Європи) на рівні розуміння правових актів. Крім того, вони не уповноважені національним законодавством здійснювати переклад правових норм на мову судочинства для решти учасників судового процесу.

Відтак, складається враження, що визнання практики Суду джерелом права є декларативним жестом вітчизняного законодавця. Бо інших ефективних кроків для впровадження механізму використання актів Суду не зроблено.

Проблема доступу до актів Євросуду і надалі залишається відкритою. Подолати її можна, очевидно, шляхом створення єдиної бази всіх остаточних рішень та консультативних висновків Євросуду, з одночасним обов'язковим офіційним перекладом державною українською мовою. Це і буде першоосновою реального застосування суб'єктами трудових відносин актів Суду як джерела права.

У підсумку зазначимо, що дійове впровадження практики використання нормативних актів Європейського Суду можливе лише за умови внесення змін до чинного законодавства України. Вони, у разі їх ухвалення, допоможуть позбутись невизначеності при використанні актів Європейського суду з прав людини для регулювання суспільних відносин найманої праці.

1. *Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції:* Закон України від 17.07.1997р. №475/97-ВР // ВВР України. – 1997. – № 40. – Ст.263. **2.** *Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини:* Закон України від 23 лютого 2006 року N 3477-IV ВР // ВВРУкрани. – 2006. – № 30. – Ст.260. **3.** *Туманов В. А.* Європейський Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. – М., 2001. – С.89. **4.** *Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини:* Закон України від 23 лютого 2006 року N 3477-IV ВР // ВВР України. – 2006. – № 30. – Ст.260. **5.** *Савенко М.* Роль практики Європейського суду з прав людини у конституційному судочинстві України // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 51–55. **6.** *Погребняк С.П.* Вплив судової практики на юридичні акти в романо–германській правовій сім'ї // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4 (35). – С. 92–99. **7.** *Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovoedia.org.ua/36/53407/246368.html>;* *Економічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovoedia.org.ua/38/53407/383182.html>;* *Словник іншомовних слів Мельничука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovoedia.org.ua/42/53407/288422.html>* **8.** *Хорошківська Д.Ю.* Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: Дис.... канд. юрид. наук: – К., 2006. – С. 145. **9.** *Мазур М.В.* Акти органів судової влади як джерело конституційного права України: Дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.02. – Х., 2009. – С. 157. **10.** *Жигалкін П.І., Прилико С.М., Ярошенко О.М.* Судова практика та її значення для регулювання у сфері праці: Монографія. – Х.: Вид-во ПП «ФІНН», 2008. – С. 89, 111. **11.** *Мазур М.В.* Акти органів судової влади як джерело конституційного права України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Х., 2009. – С. 157. **12.** *Конвенція про захист прав людини*

і основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколом № 11: за станом на 27 травня 2009 р. / Офіційний вісник України. – 1998 р. – № 13; – 2006. – № 32 – С. 270. **13.** Жигалкін П.І., Прилишко С.М., Ярошенко О.М. Цит. праця. – С. 111. **14.** Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколом № 11. Ст. 47: за станом на 27 травня 2009 р. / Офіційний вісник України. – 1998. – № 13; – 2006. – № 32. – С. 270 **15.** Rules of European Cort of human rights, 1 april 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.echr.coe.int p.44 **16.** Хорошковська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006. – С. 146.